

МОВОСВІТ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ: СУЧАСНА РЕЦЕПЦІЯ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2023.99.1>

УДК 811.161.2'373+81'27:821.161.2-312.4 Кобилянська

ЕПІСТОЛЯРІЙ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТЬ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ ЯК ДИСКУРСИВНИХ СЛІВ

КОСМЕДА

Тетяна Анатоліївна,

доктор філологічних наук, професор, професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця); вул. Архипенка, 9, кв. 1, м. Львів, 29005;

e-mail: tkosmeda@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8912-2888

Tetyana

KOSMEDA,

Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Romance and German Philology and World Literature,

Vasyl' Stus Donetsk National University (Vinnytsia);

9 Arkhypenka St., apt. 1, Lviv, 29005;

e-mail: tkosmeda@gmail.com

У статті проаналізовано особливості функціонування понять соціолінгвістики, що є ключовими в епістолярному дискурсі О. Кобилянської. Досліджено смислове навантаження термінів з компонентами український, руський, малоруський, а також материнська мова і етнізмів українець, русин, малорос. З'ясовано синонімні зв'язки та сполучуваність, характерну для розглянутих термінів. Простежено дискурсивні ситуації, у яких письменниця вживає проаналізовані терміни та залишає свідчення їх авторської інтерпретації.

Ключові слова: епістолярний дискурс О. Кобилянської, етнізм, синонім, соціолінгвістика, термін.

...вийшла з мене українська патріотка...
Лист до О. Барвінського від 17.12.1909

У сучасному мовознавстві активізувалися дослідження, спроектовані на вивчення дискурсу мовної особистості, до яких належать мемуари, щоденник, листи, інтерв'ю, афоризм, епіграми та ін. [див. про це: Kosmeda 2019]. Формується лінгвістичний напрям, який номінують я-лінгвістикою, его-лінгвістикою чи лінгвістикою его-тексту [див. про це: Космеда 2022]. Саме в такому вимірі й виконана ця наукова розвідка, сфокусована на вивченні своєрідної інтерпретації термінів у дискурсивному просторі листів.

На сьогодні феномен великої української письменниці-модерністки Ольги Кобилянської ще належно не вивчено. Численні праці літературознавчого характеру (Т. Гундорова [Гундорова 1997; Гундорова 2002], М. Павлишин [Павлишин 2008] та ін.) доволі помітні в науковому дискурсі, натомість вивчення дискурсивного простору буковинської письменниці під кутом зору мовознавства потребує активізації. Зокрема звертаємо увагу на її его-тексти, або персональний дискурс, до якого належать і листи. У такому ракурсі схарактеризовано, наприклад, постать А. Кримського [Космеда 2021 б], особливості якої виокремлено за дискурсивним простором листів до І. Франка. Такий мовний матеріал дає змогу з'ясувати особливості авторського використання та розуміння відповідної лексики, зокрема й термінології. За матеріалами приватного листування досліджено специфіку функціонування термінів мовознавства в дискурсі листів Лесі Українки [Космеда 2021 а]. У такому ж спрямуванні взято для аналізу й епістолярій О. Кобилянської: для аналізу своєрідності презентації в ньому термінології соціолінгвістики. Отже, мета цієї наукової розвідки – з'ясувати особливості функціонування низки термінів соціолінгвістики, що є ключовими (поширеними) в епістолярному дискурсі О. Кобилянської.

Зокрема йдеться про терміни з компонентами *український*, *руський*, *малоруський*, термін *материнська мова*, а також етноніми *українець*, *русин*, *малорос*. Матеріал дослідження складають вибрані листи Лесі Українки [див: Кобилянська 1982:

223–226] до видатних діячів культури к. XIX – поч. XXI ст., зокрема Савина Абрисовського, Олександра Барвінського, Олександра Колесси, Василя Лукича, Дениса Лукіяновича, Франтішка Ржегоржа, Василя Стефаника, Петко Тодорова, Ольги Франко, у яких виявлено роздуми письменниці щодо сприйняття низки важливих понять соціолінгвістики. Проаналізовано близько 50 листів. Серед використаних дослідницьких методів зазначимо методи *контекстуального й дискурсивного* аналізів, що залучені для коментування виокремлених текстових фрагментів з урахуванням ситуацій уживання термінів у відповідний час і у визначеному просторі; *інтерпретаційний* аналіз дав змогу виокремити смислове навантаження розглядуваних термінів, а метод *функціонального аналізу* – визначити синонімні зв'язки, що виникають між аналізованими одиницями.

Так, у листах О. Кобилянської простежуємо активність терміна *руський*, зокрема й у словосполученнях *руський язик* чи *руська мова* в значенні 'українська мова', використано й прислівник *по-руськи*. Наприклад, в одній із епістем письменниці визнає, що не змогла належно оволодіти українською мовою, себто *руським язиком*, пор.: *Єсть се перша праця моя* [ідеться про повість «Людина». – Т.К.], *котру посилаю до друку, – іменно в руськім язиці. Виростаючи на Буковині переважно між німцями і румунами, не змогла я дотепер вивчитись рідного слова руського язика як слід і коли що-небудь писала, то чинила я се по-німецьки* (лист до В. Лукича від 10.10.1982). Українську мову О. Кобилянська визнає рідною, хоч і констатує, що знає її ще недосконало, пор.: *Не перестраштесь моєї руської мови. Я тепер так много по-німецьки пишу, що далі забуду по-руськи* (лист до С. Абрисовського від 27.10.1899). Про скромну оцінку володіння письменниці українською мовою ідеться і в такому епістолярному дискурсі: *Питається, чи я Вашу руську мову добре розумію?* [ідеться про те, що для П. Тодорова українська мова є чужою мовою, оскільки його рідною мовою є болгарська. – Т.К.]. *Прекрасно розумію Вас! Нема слова такого в Вас, котре би я не розуміла, до того Ви пишете так виразно, що чоловік мусить розуміти. Я боюсь, що Ви мене не розумієте, бо в мене письмо невиразне, погане, хоть я стараюсь виразно*

писати (лист до П. Тодорова від 25.03.1901). Про недостатнє знання рідної мови пише О. Кобилянська і в листі до О. Маковея, пор.: *Свої хиби і недостатки я знаю: але тут мені ніхто не допоможе. Се брак образования літературного і взагалі, **брак знання мови руської** – і недостача самого матеріалу, з котрого могла б черпати нових тем. Я знаю лиш те життя і той світ, в котрім я обертаюсь, а який той мій світ?* (лист до О. Маковея від 15.12.1902).

Письменниця зізнається: *...а щодо **української мови**, то, може, рідко хто з письменників працював так над собою, щоб вчитись як слід **своїї мови**, як я. Вправді, в нас вдома говорилося **по-руськи** (хоч немало також по-німецьки і по-польськи), і мій батько давав мене з рік вчити **по-руськи** до якоїсь учительки, але відтак мусила я знов остатись на своїм власнім «хлібі»* (лист до О. Барвінського від 17.12.1909). У цьому контексті вжито термін *українська мова*. Це єдина його фіксація в розглядуваному дискурсі. Крім того, саме наведений контекст дає чітке розуміння, що О. Кобилянська терміни *руська мова* і *українська мова* вживає як синоніми. Зізнається вона, що в домашньому мовленні в її родині було прийнято спілкуватися українською, хоча паралельно й німецькою та польською мовами, однак українська мова є *материнською (матірньою)* мовою письменниці, пор.: *Я сама знала і відчувала, що не володію своєю **матірньою мовою**, як німецькою, та що ж могла я проти обставин вдіяти, котрі держали мене далеко від **українців** у глухім гірським місці, де я годувалась хіба самою красою природи! Дуже прикро і болісно вражали мене для того слова таких людей, як, між іншим, Остапа Терлецького (котрого я особисто не знала): «**Ольга Кобилянська в українській літературі лиш екзотична квітка, бо ж вона ховалась на «німеччині»**. Та забували, що коли б не та «німеччина», – з Кобилянської не було б навіть і те, що потрохи тепер є. «Німеччині» і несказанній доброти, і розумові своїй дорогої, незабутньої матері (спольченій німкені) завдячую я, що єсьм тим, чим єсьм, а Софії Окуневській, теперішній лікарці і товаришці моїй, як і Наталії Кобринській, – що вийшла з мене **українська патріотка*** (лист до О. Барвінського від 17.12.1909).

В епістолярному дискурсі О. Кобилянська неодноразово зауважує, що краще володіє німецькою мовою, якій спочатку вона й надавала перевагу в реалізації своїх творчих задумів. Однак письменниця добре усвідомила свій обов'язок творити тексти рідною (українською) мовою, а не чужою, якою й більше досконало володіє, оскільки в повсякденному мовленні їй доводилося частіше спілкуватися саме німецькою мовою. Невипадково мисткиня в листах часто вживає німецькі приповідки. Наприклад, у листі до О. Маковея вона кілька разів використовує німецькі паремії: «...*Aus den Augen – aus dem Sinn*» [укр. *Геть з очей – геть із серця*] – каже одна німецька пословиця...; *Das ist meine Morgenseele* [укр. *Це моя ранкова душа*] – і вона іде до Вас... (лист до О. Маковея від 8–9.10.1897); *Si müssen groß denken, weil Ihnen das yusteht – und weil das Sie adelt* [укр. *Думи ваші повинні бути високими, тому що вони Вам личать, і тому, що вони Вас ошляхетнюють, як ошляхетнюють кожного*] (лист до О. Маковея від 12.09.1901). Інколи фіксуємо вкраплення німецьких слів в український дискурс, пор.: ...*Мені тепер є страшенно прикро zu Mutte (на душі)*... (лист до О. Маковея від 12.09.1901); *Будьте раз gut*... чи ...*лиш будьте gut*... (лист до О. Маковея від 12.09.1901). Німецькомовні вкраплення, зокрема й лексема *gut*, що вербалізує ствердження чи схвалення, допомагали змоделювати оригінальну мовну гру, пор.: *Будьте gut. Як Ви не є gut, то усміхніться, коли побачите маму свою, – і будете gut* (лист до О. Маковея від 12.09.1901).

Простежуємо й інші мовні явища. Авторка листів намагається актуалізувати й *руські* (українські) *приповідки*, пор.: *Від кого іншого не довідається Ви нічого про мене, бо я живу, як каже одна руська приповідка: «Як миш в дірі»* (лист до Ф. Ржегоржа від 17.01.1898). Коли ідеться про *руську натуру*, то письменниця розмірковує саме про характер українців, наприклад: *Леся Українка вже стільки листів писала! Кажу Вам, вона хіба в тім взгляді зо мною може рівнятися. Попросту не уміє коротко писати. Се також належить до широкості руських натур. А пише пречудово, оживляє мене своїми листами, як свіжою водою...* (лист до О. Маковея від 15.06.1899). На думку поетеси, українці належать до етносу *широких натур*, які

не вміють інтимні думки в листах викладати стисло, коротко, здатні їх викладати розлого.

Етнонім «руський» є одним із ключових у соціолінгвальному дискурсі листування Ольги Кобилянської: *Ви мене впровадили в руський світ...* (лист до О. Маковея від 15.06.1899); *руські* (українські) *пані* [*Виходжу дуже мало між руські пані, ба і взагалі в товариство...* (лист до О. Франко від 22.06.1899)]; [*Кажуть – з життя руської інтелігенції не можна повісти писати* (лист до Осипа Маковея від 07.09.1901)]. Святкові заходи, які організує українська інтелігенція, письменниця називає *руський вечірок*, використовуючи граматичну форму чоловічого роду (лист до В. Стефаніка від 26.11.1900). Наведімо контекст, який підтверджує, що *руський* та *український* у мовній свідомості О. Кобилянської – синонімізовані: *Руських книжок, окрім часописів «Червоної Русі», «Слово», я майже ніколи не могла розбудити, то ж мусіла на тім образуватися і вчитись. О якійсь українській літературі або історії я навіть не снила! Малу бібліотеку містечка я прочитала в німецькій мові вздовж і вишир...* (лист до О. Барвінського від 17.12.1909).

У низці листів простежуємо використання й терміна *малоруський*:

- зокрема йдеться про *малоруську* (українську) *мову* у виданнях, пор.: *...я що зможу, дуже радо вишлю Вам в малоруській мові, но не знаю, що Вам вже звісно з моїх писань...* (лист до П. Тодорова від 15.05.1900); *малоруські новели* (лист до Д. Лукіяновича від 25.10.1899), пор. також: *Лагоджу збірник малоруських новел для дрезденців* (лист до С. Абрисовського від 27.10.1899);
- про психологічні особливості людей з ознаками *малоруська душа і малоруський тип*, пор.: *Мило мені було дізнатись, що прочитали-сте мій «Valse melancolique». Я згоджуюсь з тим, що Ви мені писали, – іменно щоб «сохранить» малоруську душу, але я все думаю, що інтелігентний чоловік – будь він мало- [чи] великорус, німець або поляк – все більше-менше однаково відчувати буде. Типи музикантки і Марти – це цілковито малоруські...* (лист до П. Тодорова від 21.09.1901).

Етнонім *малорос* характеризуємо як нечастотний, напр.: *Малороси* вдячні тим, котрі займаються ними і витягають їх з-під руїн на світ... (лист до П. Тодорова від 25.03.1901).

У листах до О. Колесси письменниця актуалізує дразливий і нині термін *русини*, якому надає перевагу. У дискурсі листів вона розглядає його як синонім до етноніма *українці*, наголошуючи, що русини проживають у різних регіонах, пор.: *У нас [на Буковині. – Т.К.] суть русини – але свідомих дуже мало, а та горстка заслаба, щоби ставати на задні ноги, коли має за собою лише темноту, лінь, індоленцію і убожество...; Впрочім, Ви знаєте наших тутешніх русинів, і я не потребую Вам про них писати... Ах, наші люди ще такі недбалі, такі раби, так звикли все-все лихо приписувати полякам, що аж збрідло вже ними займатися...* (лист до О. Колесси від 22.09.1896). Як бачимо, О. Кобилянська дає досить низьку оцінку буковинським українцям, що робить емоційно (використовує вигук *Ах!*), актуалізуючи епітети негативної семантики (*недбалі*) та інтимізовані дискурсивні лексеми (*такі*), хоч і використовує інтимізовану номінацію *наші люди*, моделюючи мовленнєвий жанр нарікання, жалю і вербалізуючи незадоволення. Маючи на увазі буковинських українців, у листі до Ф. Ржегоржа, авторка також номінує своє оточення, ототожнюючись із русинами: *я, оскільки мала нагоди почути се, тішуся межі русинами великою симпатією* (лист від 17.01.1898); *Дай боже, щоби ми, русини, могли ще довго а довго Вами тішитися...* (лист до Ф. Ржегоржа від 24.04.1899), зокрема буковинськими, пор.: *Не робіть нам, буковинським русинам, тої прикрості, що були-сте так близько коло нас, а не були в нас...* (лист до П. Тодорова від 15.10.1901). У листі до О. Франко використано словосполучення *австрійські русини* (лист до О. Франко від 22.06.1899). Зафіксовано в листуванні і фемінізм *русинка*, пор.: *...то не пошкодило б русинці...* (там само). Більш частотне вживання поняття *українець*, наприклад: *Тут нагадує мені один українець вас... <...>* (лист до Василя Стефаника від 21.08.1899); *Недостача образования – се есть рана моеї души, котра ніколи не замкнеться. Українці завсіди, почавши від Івана Франка, мали для мене лише слова докору, що я не «вмію мову» – між тим, коли німці наказували писати* (лист до

О. Барвінського від 17.12.1909); ...*припали мені до душі... родини Старицьких і Лисенків – дуже симпатичні люди. Була-м і на з'їзді українців, що для мене було дуже інтересно...* (лист до Д. Лукіяновича від 25.10.1899).

Отже, здійснений аналіз епістолярної дискурсивної практики О. Кобилянської дав змогу схарактеризувати своєрідність функціонування деяких понять соціолінгвістики, показових для мовно-суспільної свідомості кінця XIX – початку XX ст. Зафіксовані терміни означаємо як ключові в епістолярному дискурсі письменниці, оскільки вони важливі для презентації її оцінки мовного, культурного, суспільного життя в Україні, Буковині, Галичині тощо. Поняттєвий зміст виділених соціолінгвістичних явищ відображає характерна сполучуваність, як от з прикметниками: (1) український (*українська мова, українська література, українська патріотка*), (2) руський (*руський язик, руська мова, руський світ, руська книжка, руська пословиця, руська приповідка, руська натура, руська інтелігенція, руська пані, руський вечірок*), (3) малоруський (*малоруська мова, малоруська новела, малоруська душа, малоруський тип*). Синонімом до *українська мова, руська мова* чи *руський язик* є термін *малоруська мова*. Таких слововживань небагато (їх 4). Простежуємо використання прислівника *по-руськи* як синоніма до *по-українськи*.

Поняття *материнська мова* має текстовий варіант *матірна мова*, тобто мова матері, рідна мова. В аналізованому дискурсі *рідна мова* – це не мова повсякденного спілкування, якою її носій бездоганно володіє, а та, яку він визнає як рідну, зважаючи на своє походження, свій свідомий вибір.

Про актуальність соціолінгвістичних проблем для часу життя і мовотворчості Ольги Кобилянської свідчать кількісні маркери: поняття-етнонім *українець* ужито 4 рази, *русин / русинка* (зокрема й у сполуках *тутешній русин, буковинський русин, австрійський русин*) ужито 7 разів, а *малорос*, як вже вище зазначено, один раз. Серед часово-просторових паралелей кінця XIX – початку XXI ст. і нашими днями – уживання терміна *русин* як синоніма до *українець, руський* – до *україн-*

ський. Письменниця називає себе *русинкою* (*буковинською русинкою*), *українкою*, зокрема *українською патріоткою*.

Привертає увагу вживання в листах О. Кобилянської терміна *руський світ*. Як відомо, сьогодні цю сполуку помилково використовують для окреслення агресивного й ворожого Україні *російського світу* (пор. *руський мір*, *руський мір* та інші варіанти). Однак *руський світ* у контексті письменниці – це світлий і добрий світ Русі, що презентує менталітет руських людей, тобто українців, а не москowitzів, росіян.

Гундорова Т. Кобилянська – Довженко: навколо «Землі», або різниця аналогій. *Слово і час*. 1997. № 11–12. С. 57–62.

Гундорова Т. *Femina Melancholica*: Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. Київ: Критика, 2002.

Кобилянська О.Ю. Листи. *Кобилянська О.Ю. Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади*. Упоряд., передмова Ф.П. Погребенника. Київ: Дніпро, 1982. С. 223–296.

Космеда Т. Леся Українка як лінгвіст-термінолог (до 150-річчя від дня народження письменниці). *Термінологічний вісник: зб. наук. праць*. Відп. ред. І.А. Казимирова. Київ, 2021 а. Вип. 6. С. 55–68.

Космеда Т. Постаць А. Кримського крізь призму дискурсивного простору його листів до І. Франка. *Культура слова*. 2021 б. Вип. 95. С. 30–42.

Космеда Т. Українська я-лінгвістика: мовна особистість Л.А. Лисиченко в персональному дискурсі (на матеріалі мемуарів «І на тім рушникові...»). *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. Гол. ред. О.В. Халіман. 2023. Вип. 58. С. 53–78.

Павлишин М. Ольга Кобилянська: прочитання. Б. м.: Акта, 2008.

Kosmeda T., Zahnitko A., Krasnobaieva-Chorna Zh. Delineation of Linguopersonology and Linguoaxiology. Adam Mickiewicz University in Poznan. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM. 2019.

REFERENCES

- Hundorova, T. (1997). Kobylianska – Dovzhenko: Around the “Earth”, or the difference of analogies. *Slovo i chas*, 11–12, 57–62 (in Ukr.).
- Hundorova, T. (2002). *Femina Melancholica: Gender and culture in Olha Kobylianska’s gender utopia*. Kyiv: Krytyka (in Ukr.).
- Kobylianska, O.Yu. (1982). Letters. *Kobylianska, O.Yu. Words of a moved heart: Diaries; Autobiographies; Letters; Articles and memories* (pp. 223–296). Kyiv: Dnipro (in Ukr.).
- Kosmeda, T. (2021 a). Lesia Ukrainka as a linguist-terminologist (to the 150th anniversary of the writer’s birth). *Terminolohichnyi visnyk*, 6, 55–68 (in Ukr.).
- Kosmeda, T. (2021 b). The figure of A. Krymskyi through the prism of the discursive space of his letters to I. Franko. *Culture of the word*, 95, 30–42 (in Ukr.).
- Kosmeda, T. (2023). Ukrainian I-linguistics: linguistic personality of L.A. Lysychenko in the personal discourse (based on the material of the memoir “And on that towel...”). *Linhvistychni doslidzhennia*, 58, 53–78 (in Ukr.).
- Kosmeda, T., Zahnitko, A., Krasnobaieva-Chorna, Zh. (2019). *Delineation of Linguopersonology and Linguoaxiology*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM (in Ukr.).
- Pavlyshyn, M. (2008). *Olha Kobylianska: reading*. Akta (in Ukr.).

Статтю отримано 05.09.2023

Tetyana Kosmeda

THE EPISTOLARY OF O. KOBLYANSKA: UPDATE OF SOCIOLINGUISTICS TERMS AS KEY DISCUSSIONAL WORDS

An analysis of the epistolary discursive practice of O. Kobylianska was carried out regarding the peculiarity of the functioning of the sociolinguistics terms which were significant at the end of the 19th – at the beginning of the 20th century and remain so in modern Ukrainian linguistics. We consider the investigated terms to be key ones regarding the discourse

of the writer's letters, as they are frequent and important for the presentation of her linguistic consciousness. The term competence of the writer regarding the use and understanding of terms with components *український* (*українська мова, українська література, українська патріотка*), *руський* (*руський язик, руська мова, руський світ, руська книжка, руська пословиця, руська приповідка, руська натура, руська інтелігенція, руська пані, руський вечірок*), *малоруський* (*малоруська мова, малоруська новела, малоруська душа, малоруський тин*), as well as the term *материнська мова* (in the writer's presentation, a variant *матірня мова* is used, that is *мова матері, рідна мова*), as well as ethnonym terms *українець, русин / русинка* (*тутешній русин, буковинський русин, австрійський русин*) and *малорос* were monitored. It is demonstrated that O. Kobylanska is in solidarity with modern linguists that the term *русин* is a synonym for *українець*. She calls herself *русинка* (*буковинська русинка*), *українка*, in particular *українська патріотка*. The writer unequivocally considers *українська* to be her *рідна, материнська мова*, using the synonymous terms *руська мова* or *руський язик*, which is characteristic of the scientific discourse of that era. In the discourse of her letters, the writer reflects on the interpretation of the term *рідна мова*. In her understanding, it is not the one that is the language of everyday communication, which its speaker has an impeccable command of, but the one that is recognized as native, taking into account speaker's origin and conscious choice. The term *малоруська мова* is synonymous with *українська мова, руська мова* or *руський язик*. However, like other terms with component *малоруський*, O. Kobylanska uses it less often.

Key words: O. Kobylanska epistolary discourse, ethnonym, synonym, sociolinguistics, term.